

Olha Makarova

Uniwersytet Warszawski, IJP

Janusz Rieger

Uniwersytet Warszawski, WAL

Dwa wiersze w księdze grodzkiej żytomierskiej z pierwszej połowy XVII w.

W księdze grodzkiej żytomierskiej z 1635 r.¹ Olha Makarova niespodziewanie znalazła dwa wiersze o tematyce religijnej². Obydwa są pisane innym charakterem pisma niż akt sądowy umieszczony powyżej wierszy, a także odróżniają się od niego kolorem atramentu. Zapis robi wrażenie, jakby autor zapisu dokonał go na miejscu, nie wykorzystanym przez pisarza zapisek sądowych. Wiersz następuje po zapowiedzi kolejnej zapiski *Opis podatku czopowego za rok 1627 oraz 162[8]*, która z niewiadomych przyczyn nie została wpisana do księgi. Charakter pisma jest dosyć czytelny.

Okazało się, że o tekstach cerkiewnosłowiańsko-ukraińskich pisał O. Lewicki już w 1886 r.³ Zidentyfikował on pierwszą część jako psalm Dawida 42, przy czym jego cyryliccka transkrypcja jest w szczegółach inna od naszej, m.in. przez poprawianie przez niego błędów pisarza. Tekst różni się od współczesnego mu psalmu „słowiańskiego”, stąd przypuszczenie, że musiały istnieć wcześniej ukraińskie przekłady psalmów, na których wzorował się autor wpisu (tekst psalmu w Biblii Ostroskiej z 1581 r. jest bardziej archaiczny niż w księdze – O.M.-J.R.). Drugi wiersz O. Lewicki zidentyfikował jako początek znanej części kanonu Zaśnięcia Matki Bożej.

---

¹ *Житомирська актова книга 1635 р.*, Centralne Państwowe Archiwum Historyczne w Kijowie, Fond 11, Op. 1, karta № 246.

² Zrobiła także transliterację. Transkrypcja i komentarze opracowane zostały wspólnie.

³ О. Левицкий, *Находка в области старинной южнорусской письменности*. „Живая старина”. Год 5, том XIV. Киев, март 1886, s. 598–601. Prof. Wiktorowi Mojsijence serdecznie dziękujemy za zwrócenie uwagi na ten artykuł.

Incipit wiersza polskiego nie występuje w kartotece incipitów w Instytucie Badań Literackich PAN⁴. Tekstu nie udało się odnaleźć w źródłach do *Słownika Jana Kochanowskiego* (zastosowaliśmy metodę wyszukiwania odpowiednich wyrazów w indeksie do *Słownika*)

Wiersze cerkiewnosłowiańsko-ukraińskie

Transliteracja	Transkrypcja
<p>woniewinnostý moy Bože moi sudimi Ot Muza nie Prawa ý lstywa zbawimi Jako tiēsý bože ty derzawa Moia Woskuuu Mia ostawi bożemiōsc twoia J iako tamia wowiedie whoru swiatuiu twoiu wnidu wosieła twoia ko ołtarru twoiemu J wo husliach isPowim sia Caru predtoboju J wo harfie Proslawlu Czaru sławiu twoiu Nadiiasia naboħa Naboħa zywah<o> Atoi otkriet swit toistynna ioho Wielmozny Panie A Panie Moy</p> <p>Pobi zdaiut sia iestestwo ustawý Otiebi bo diwo Czystaia distwuiet borozdiestwo J zýwot obruczait jmier porozdiestowy diwa J Posmierty zywa</p>	<p>Wo newynnosti, moi[ij] Boże, moj sudy my, Ot muža neprawa i lstywa zbawy my. Jako ty jesy, Boże, ty derżawa moja, Woskuj^[1] mia ostawy, Boże, miłość^[2] twoja? I jako ta mja wowiedie^[3] w horu swiatuju twoju, wnidu^[4] wo seła^[5] twoja Ko ołtaru twojemu. I wo husliach ispowim sia, Caru, pred toboju, I wo harfie^[6] proslawlu, Caru, sławu twoju, Nadija sia^[7] na Boħa, na Boħa żywah<o>! A toj otkryjet swit – to istyna joho! Wielmożny Panie, A Panie moj!</p> <p>Pobiżdajut sia^[8] jestestwo^[9], ustawy^[10]. O tiebi^[11] bo, Diwo Czystaja, distwujet^[12] bo roźdiestwo^[13]! I żywot obruczait, i mier poroźdiest<w>owy. Diwa, I po smerti żywa!</p>

1. **woskuj** ‘dlaczego’; 2. **wowiedie** ‘wprowadzi’ lub ‘wprowadziła’; 3. końcowe -ść świadczy o zacytowaniu wyrazu polskiego; 4. **wnidu** ‘wejść’; 5. **wo seła** – w słowniku Srezniewskiego⁵ *seło* występuje też w znaczeniu przenośnym ‘mieszkanie Boga’; 6. **wo harfie** – por. staroukraińskie i staropolskie *arfa* obok *harfa*; 7. **nadija sia** zapewne zamiast rozkaźnika *nadijaj sia*; 8. **pobiżdajut sia** zapewne ‘pokonywane są’; 9. **jestestwo** w słowniku Srezniewskiego ‘istota (czegoś)’, ‘natura (czegoś)’, ‘przyroda (czegoś)’; 10. **ustawy** – w słowniku Srezniewskiego *ustav* m.in. ‘kres, granica’, ‘prawo’; 11. **o tiebi** może należy czytać: *ot tiebi*; 12. **distwujet** od *děistvovati ‘działać’, ‘realizować’; 12. **roźdiestwo** ‘narodzenie Chrystusa’.

⁴ Sprawdziła to p. prof. Joanna Partyka, za co składamy jej serdeczne podziękowanie.

⁵ И. И. Срезневский, *Материалы для словаря древнерусского языка*. Т. I-III. Санкт-Петербург 1890-1912.

Zwracając uwagę zapisy *ie*, mogące sugerować miękkość spółgłoski przed dawnym *ě w pozycji nie tylko akcentowanej, ale i w nieakcentowanej: *wowiedie, wo harfie, mier*, co trudno jednoznacznie objaśnić; zapis *ie* w zgłoskach akcentowanych mógłby oddawać dyftongiczny kontynuant *ě, ale tu mamy zapis *ie* także w pozycji nieakcentowanej; w innych przypadkach występuje *i* na miejscu *ě, jak w ukraińskich gwarach południowych: *ispowim sia, swit, nadija sia, Diwo, pobiż-dajut*, zapewne też *distwujet*. Podobnie zapis *ie* mamy też zamiast spodziewanego *e* przed dawnym *r* sonantycznym miękkim: *po smierty*, przed *e: *wo niewinnosty, wo sieła, o tiebi*, przed *e* z dawnego jeru miękkiego: *roźdiestwo, poroźdiestwo-wy*. W innych zapisach przed *e nie ma *i*, które mogłoby sugerować miękkość spółgłoski: *derżawa, pred*, podobnie przed *e z jeru: *jesteststwo*. Tak samo twarde jest *r* przed *u*: *caru, ołtaru*. Zapewne więc zapisy z *ie* zamiast *e*, mogące sugerować zaznaczenie miękkości, wcale miękkości nie oznaczają tak, jak to ma miejsce w wierszu polskim (zob. niżej).

Zapisy z *i* zamiast *y* i na odwrót można objaśniać brakiem zasad używania tych liter.

Miękkość w *Wielmożny Panie, A Panie moj!* przy zwracaniu się do Boga to polonizmy (podobnie jak *miłość*).

Litery *y* oraz *i* są używane wymiennie i na podstawie ich użycia nie można sądzić o ich brzmieniu czy o charakterze końcówki (por. np. zapisy: *sudi mi, zbawi mi*).

W formie *obruczait* trzeba widzieć zwięźenie nieakcentowanego *e*.

Odnutować trzeba elementy cerkiewnosłowiańskie: *žd* z *dj: *roźdiestwo*, przyimki i przedrostki *ko, wo* ze zwokalizowanym jerem: *ko ołtaru, wo sieła, woskujju, wowiedie*, odmianę niezłożoną: dop. *neprawa, lstywa*, końcówkę *-aho*: *żywaho*, formę 2 lp. cz. ter. *jesy*, formy aorystu(?): *ostawi, wowiedie*, wreszcie wyrazy: *woskujju*, dop. *lstywa*.

Wiersz polski

Tu również autor chwali Pana Boga za jego wielkość i miłosierdzie – opiekę nad ludźmi i zwierzętami.

1. **robaki** drobne zwierzęta; por. uwagę K. Nitscha⁶: „W północnej ludowej Polsce *robak* bardzo często oznacza wszelkie drobne nie latające a nie hodowane zwierzęta. [...] Wg Tomaszewskiego bowiem robak znaczy: 1) dżdżownice i wszelkie [czy też latające] owady; 2) myszy, szczury, łasice, kuny”; 2. **blędne** zapewne ‘błąkające się’ lub ‘zabłąkane’; 3. **bez pochyby** ‘bez wątpienia’; 4. **możność** ‘moc, potęga’; 5. **ku żywności** ‘dla wyżywienia’; 6. **człowieku** ‘człowiekowi’; 7. **chwał** może zamiast ‘chwalon’? (w tym wersie brak jest jednej zgłoski); 8. lub lmn.: dusze.

⁶ K. Nitsch, *Studia z historii polskiego słownictwa*, Kraków 1948, s. 119.

<p>Kto żywi Powietrznie Ptaki Kto zwierzęta Kto robaki Kto Podwodą błędnie rzbi Ti /am Panie bez Pochiby Ti /am Panie /fwiey Moznosci Daieβ wβytko Kuziwno/ci JnaPeńiaβ w/zzytkie</p> <p>Tego z /fie Człowieku zwierzył Ani /kre/ŭ Niezamierzył Abi Ku Potrzebie swoiŷ Użył hojni łaski twoieŷ Bodz cząc chwał /twieŷ Moznofci Zatwoie /czodrobliwofcy</p> <p>Zyw ze duβe A day chleb<a> Ktory Płyni /twego nieb<a> J mi twoiey Lud OPieky będziem Cie ławycz Nawieky</p>	<p>Kto żywi powietrzne ptaki? Kto zwierzęta, kto robaki^[1]? Kto pod wodą błędne^[2] ryby? Ty sam, Panie, bez pochyby^[3]! Ty sam, Panie, <w> swej możliwości^[4] Dajesz wszystko ku żywności^[5], I napełniasz wszystkie [...]</p> <p>Tegoś się człowieku^[6] zwierzył, Aniś kresu nie zamierzył, Aby ku potrzebie swojej Użył hojni łaski twojej! Bądź <cz>cząc chwał^[7] z Twojej możliwości Za Twoje szczodrobliwości!</p> <p>Żyw że duszę^[8], a daj chleb<a>, Który płyni z twego nieb<a>. I my, twojej lud opieki, Będziem Cię sławić na wieki!</p>
---	--

Tak jak w pierwszym wierszu autor znaczy miękkość tam, gdzie jej nie wymawia: *powietrznie, błędnie, swiey, s twiei* zamiast *powietrzne, błędne, swej, twej*.

W hojni, płyni mamy typowe kresowe zwężenie nieakcentowanego *e* w *i*.

„Wiersz” łaciński

Całość zamykają cztery wersy: trzy ostatnie po łacinie, dwa pierwsze tylko przypominają łacinę. Może to być skutek błędnego wpisania, lub jakaś gra słowna:

Egre ię akwa wyta / Vyrises tuos fin mie mita / Per dominum tuum vostrum /
Per Chriftum dominum / Nostrum

* * *

Księgi sądowe zawierają wiele interesujących opisów, informacji historycznych, obyczajowych, wpisów. Zwłaszcza język testamentów ociera się o zdania czy wezwania o charakterze literackim. Mamy tu teraz utwory o charakterze stricte literackim. Jest to swojego rodzaju rewelacja nie tylko z powodu niezwykłego genre’u (wiersze religijne) w składzie dokumentów kancelaryjnych, ale także z uwagi na język. Pisane grafią polską teksty staroukraiński i staropolski zawierają wiele cech archaicznych. Język obydwu wierszy różni się od języka ukraińskiego i polskiego (oraz manieri graficznej) w zapiskach sądowych.

Dodatki

Dodatek 1. Psalm 42 w transkrypcji (rosyjskiej) O. Lewickiego

Яко Ты еси, Боже, держава моя. / Воскую мя остави, Боже, милость Тоя? / Пошлы ми, Боже, свить Твой и истыну Твою, / Яко та мя воведє въ гору святу Твою. / Вниду въ села Твоя, ко олтару Твоему... [tu O. Lewicki wskazuje opuszczenie 1 wersu – O.M.-J.R.] / А во гуслахъ исповимся, Царю, предъ Тобою. / А во арфѣ я прославлю, Царю, славу Твою. / Надіюся на Бога, на Бога живого, / А той ми откриеть свит — то истына іого.

Dodatek 2. Psalm 42 w Biblii Ostroskiej z 1581 r.

(za internetowym przedrukiem: Острозька Біблія 1581 року | «Наша Парафія» –
tamże fotokopia)

W transliteracji literę „uk” zamieniono na ou,
literы nadpisane wprowadzono do tekstu kursywą.

Суди ми б̄жє, и разсуди прю мою, ѿт языка непреподобна, ѿт ч̄лка неправедна и льстива избави ма Яко ты еси б̄жє держава м̄ба, вскую ѿтрину ма, и вскую с̄штуа ходжу внигда стужаєть врагъ (-); послѣ ств̄ твои, и истину твою. та ма наставѣста, и введоста ма в гору с̄тую твою, и в жилища твоя И вниду к жертвенику б̄жїю, к б̄гу веселашему юность мою испов̄мса теб̄ в гусле б̄е, б̄е мои вскую прискорбна еси д̄ше моа, и вскую смущаєши ма; ꙗповай на б̄а, яко испов̄мса ему. сп̄сенїе лица моего, и б̄гъ мои

Dodatek 3. Pieśń na Zaśnięcie Matki Bożej według rosyjskiego tekstu współczesnego

(Pieśń 9, za: <http://days.pravoslavie.ru/rubrics/canon561.htm?id=561>)

Побеждаются естества уставы в Тебе, Дево Чистая: девствует бо рождество, и живот предобручает смерть. По рождестве Дева, и по смерти жива, спасаєши присно, Бого-родице, наследие Твое.

STRESZCZENIE

Two Verses in the Zhytomyr Court Book from the First Half of the 17th c.

The court books contain many interesting descriptions, historical and cultural information. Two short religious verses have been found in *Zhytomyr court book* from 1635. The first, which is written in Ukrainian variant of Church-Slavic, is the *David's Psalm № 42*, have been already mentioned by O. Levitskyj in 1886 (the variant of this Psalm is less archaic than that of the *Ostrog Bible* from 1581). The end of the first verse originally is the beginning of the *Assumption of the Virgin*. The second verse is written in Polish, its origin is unknown.